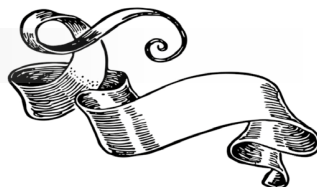

Kartki z historii

KIERUNKI ROZWOJU SZKOLNEGO I POZASZKOLNEGO PRZYSPOSOBIENIA ROLNICZEGO W POLSCE

prof. zw. dr hab. Bogdan M. Wawrzyniak¹

Abstrakt: W opracowaniu w zarysie historycznym przedstawiono rozwój szkolnego i pozaszkolnego przysposobienia rolniczego, jako formy kształcenia młodzieży wiejskiej w Polsce. Badania przeprowadzono dla okresu obejmującego lata 1920-1981. Dla okresu międzywojennego omówiono ludowe szkoły rolnicze i zespoły przysposobienia rolniczego. Z kolei dla okresu powojennego analizowano rozwój szkół przysposobienia rolniczego oraz zespołów przysposobienia rolniczego. Celem szkół i zespołów było przekazywanie podstawowej wiedzy rolniczej i umiejętności zawodowych. Przysposobienie rolnicze odegrało ważną rolę w zakresie upowszechnia postępu rolniczego i wdrażania nowoczesnych sposobów gospodarowania.

Słowa kluczowe: ludowa szkoła rolnicza, szkoła przysposobienia rolniczego, zespół przysposobienia rolniczego, stopień sprawności rolniczej, przodownik

JEL: Q10, Y20

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF SCHOOL AND OUT-OF-SCHOOL AGRICULTURAL TRAINING IN POLAND

prof. zw. dr hab. Bogdan M. Wawrzyniak¹

Abstract: The historical outline of the study presents the development of school and out-of-school agricultural training as a form of education for rural youth in Poland. The research was carried out for a period of time covering the years 1920-1981. For the interwar period, folk agricultural schools and agricultural training teams are discussed. In turn, for the post-war period, the development of agricultural training schools and agricultural training teams was analysed. The aim of schools and teams was to transfer basic agricultural knowledge and professional skills. Agricultural preparation played an important role in the dissemination of agricultural progress and the implementation of modern farming methods.

¹ Emerytowany profesor Politechniki Bydgoskiej im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich (Bydgoszcz University of Technology) | ORCID: 0000-0002-5137-0509 | e-mail: bodan.waw59@interia.pl

Keywords: folk agricultural school, agricultural training school, farming training team, agricultural fitness level, leader

JEL Classification: Q10, Y20

1. Wstęp

Przysposobienie rolnicze stanowi ciekawy rozdział historii oświaty rolniczej, zarówno tej szkolnej, jak i pozaszkolnej. Było przykładem niekonwencjonalnego sposobu działania i nietypowych form organizacyjnych, poprzez które starano się wyposażyć młodzież wiejską w wiedzę i umiejętności rolnicze. Głównym celem przysposobienia rolniczego było przygotowanie młodzieży wiejskiej do prowadzenia własnego gospodarstwa rolnego oraz do udziału w życiu społeczno-gospodarczym wsi. Ponadto celem przysposobienia rolniczego było kształtowanie świadomości w duchu patriotyzmu. Program nauki obejmował podstawową wiedzę z zakresu produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz był zsynchronizowany z sezonami prac w gospodarstwie tak, aby poprzez nauczanie wiązać teorię z praktyką.

Kształcenie na obszarach wiejskich adresowane było do młodzieży wiejskiej, która charakteryzowała się dużym zróżnicowaniem pod względem wieku, płci, wykształcenia, wielkości gospodarstwa rolnego, a przy tym rozproszeniem terytorialnym.

Podstawowym celem opracowania było przedstawienie przysposobienia rolniczego, jako zamkniętego – jak się wydaje – rozdziału kształcenia rolniczego, który wniósł określony wkład w edukację rolniczą i znalazł swoje miejsce w historii oświaty rolniczej. W sposób celowy przedstawiono również dane statystyczne dla okresu międzywojennego i powojennego, mając świadomość, że terytorialne położenie kraju uległo zmianie. Także celowo przytoczono dane statystyczne w układzie ówczesnych województw, aby uzmysłowić rozmiary kształcenia w wymiarze liczbowym. Bowiem coraz rzadziej sięga się po dane statystyczne z dawnych lat.

W niniejszym opracowaniu ludowe szkoły rolnicze zaliczono do ruchu przysposobienia rolniczego, co wydaje się uzasadnione faktem, że stanowiły typ niższych szkół rolniczych, zaliczanych do grupy szkół przysposobienia zawodowego. Ponadto trzeba mieć świadomość, że dopiero w późniejszym czasie spopularyzowano pojęcie przysposobienia rolniczego.

2. Ludowe szkoły rolnicze w okresie międzywojennym

W 1920 r. na mocy ustawy powołano ludowe szkoły rolnicze, jako rodzaj szkół przysposobienia zawodowego (Ustawa, 1920). Celem szkół było przygotowanie

zawodowe samodzielnych rolników i gospodyń oraz świadomych swoich obowiązków obywateli. W ustawie założono, że ten typ szkoły zorganizowany zostanie w każdym powiecie, odrębnie jako szkoły męskie i żeńskie, z programem nauczania dostosowanym do charakteru szkoły. Ponadto szkoły dzieliły się na publiczne i prywatne. Obowiązek zakładania i utrzymywania szkół rolniczych spoczywał na izbie rolniczej lub na powiatowych związkach komunalnych.

Nauczanie w publicznych ludowych szkołach rolniczych trwało 11 miesięcy i obejmowało wykłady oraz zajęcia praktyczne w gospodarstwach prowadzonych przez szkoły. Program nauczania przygotowywało Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych przy współudziale Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Uczniami szkół rolniczych mogli być kandydaci mający nie mniej niż 16 lat w przypadku mężczyzn i 14 lat w przypadku kobiet. Kandydaci musieli wykazać się ukończeniem powszechnej szkoły ludowej lub posiadać odpowiednie przygotowanie, którego zakres określało ministerstwo (Ustawa, 1920).

Pomoc państwa w funkcjonowaniu publicznej ludowej szkoły rolniczej polegała:

- na urządzeniu szkół i gospodarstw szkolnych, poprzez przekazanie w użytkowanie potrzebnych gruntów rolnych;
- na budowie i urządzeniu publicznych ludowych szkół rolniczych, państwo udzielało powiatowym związkom komunalnym lub izbom rolniczym bezwrotne dotacje w wysokości 25% ogólnej sumy kosztów;
- na udzielaniu wsparcia w postaci długoterminowej pożyczki państwowej (z tanim oprocentowaniem – 3%) w wysokości 50% kosztów budowy i urządzenia szkoły, według planu i kosztorysu zatwierdzanego przez ministerstwo.

Państwo ponosiło koszty wynagrodzenia nauczycieli publicznych ludowych szkół rolniczych według norm obowiązujących w państwowych seminariach nauczycielskich. Oprócz tego personel nauczycielski otrzymywał od właściciela szkoły bezpłatne mieszkanie, opał, światło i naturalia według norm określonych rozporządzeniem ministra rolnictwa. Powiatowe związki komunalne lub izby rolnicze zobowiązane były do składania corocznych sprawozdań ministerstwu rolnictwa z działalności publicznych ludowych szkół rolniczych. Także minister mianował kierownika i nauczycieli publicznych ludowych szkół rolniczych na wnioski utrzymujących te szkoły powiatowych związków komunalnych lub izby rolniczej (Ustawa, 1920).

W celu zarządzania publicznymi ludowymi szkołami rolniczymi, w powiatach tworzone były powiatowe komisje szkolne, w skład których wchodził delegaci wybrani przez sejmik powiatowy, przedstawiciel ministerstwa rolnictwa oraz inspektor szkolny szkół powszechnych.

Pozwolenie na założenie i prowadzenie prywatnej ludowej szkoły rolniczej oraz powoływanie kierownika szkoły także zatwierdzał minister rolnictwa. Z ko-

lei kierownik szkoły powoływał nauczycieli i przysyłał ich do zatwierdzenia ministrowi wraz z dokumentami dotyczącymi ich kwalifikacji. Kierownik szkoły był odpowiedzialny za stronę wychowawczo-dydaktyczną, natomiast za stronę finansową oraz higieniczno-sanitarną odpowiedzialny był założyciel szkoły.

W świetle ustawy z 1932 r. o ustroju szkolnictwa, ludowe szkoły rolnicze zaliczono do szkół stopnia niższego, typu przysposobienia zawodowego, o charakterze wybitnie praktycznym. Mimo wprowadzenia w Polsce jednolitego ustroju szkolnictwa, nadal pozostawiono szkoły ludowe w gestii Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych (Ustawa, 1932).

Występuje brak danych statystycznych obrazujących rozwój ludowych szkół rolniczych w poszczególnych latach oraz ich położenia w poszczególnych województwach. Można założyć, że część szkół została zlikwidowana w okresie kryzysu gospodarczego, który wystąpił w latach 1929-1933. Według danych z roku szkolnego 1936/37 liczbę szkół i liczbę uczniów przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Ludowe szkoły rolnicze w roku szkolnym 1936/37

Właściciel Kierunek wykształcenia	Liczba szkół	Liczba uczniów (w tys.)	Średnia liczba uczniów na 1 szkołę
Ogółem	152	5,8	38,1
SZKOŁY			
państwowe	43	1,5	34,9
samorządowe	56	2,2	39,3
prywatne	53	2,1	39,6
męskie	94	3,9	41,5
żeńskie	58	2,1	36,2
Szkoły rolnicze	139	5,2	37,4
Szkoły o innym kierunku wykształcenia	13	0,6	46,1

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 1938, GUS, Warszawa 1938.

Przyjęte w ustawie ambitne plany osiągnięcia stanu, aby w każdym powiecie zorganizować jedną szkołę męską i jedną żeńską, nie zostały spełnione. W okresie międzywojennym, na 277 powiatów postulat ten w zakresie szkół męskich spełniono na poziomie 33,9%, zaś w przypadku szkół żeńskich na poziomie 20,9%.

3. Zespoły przysposobienia rolniczego w okresie międzywojennym

W okresie międzywojennym czołową rolę w krzewieniu pozaszkolnej oświaty rolniczej odegrał Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej, który zgodnie z wytycznymi VII Walnego Zjazdu z 1925 r. podjął uchwałę o tworzeniu lokalnych sekcji rolnych w celu wprowadzenia określonego programu oświatowo-rolniczego. Na początku 1926 r. zorganizowano pierwsze eksperymentalne konkursy rolnicze w powiatach błońskim, łowickim i sandomierskim (Szewczyk, 1938; Wieczorek, 1969).

Praca oświatowo-rolnicza prowadzona metodą konkursową od samego początku cieszyła się ogromnym zainteresowaniem. W pierwszym roku działalności objęto konkursem 530 kół, spośród których 1 200 członków przeprowadziło różnego rodzaju prace o charakterze rolniczym, jak np. założenie poletek doświadczalnych, racjonalny chów zwierząt gospodarskich, itp. Idea przysposobienia rolniczego zaczęła się szybko rozpowszechniać w całym kraju. W 1929 r. zespoły PR pracowały już w 200 powiatach, skupiając 52 182 uczestników (Mikułowski-Pomorski i Kobyliński, 1931).

W 1938 r. liczba zatrudnionych instruktorów PR wynosiła 210 osób, co oznaczało, że na 1 instruktora przypadało średnio 55 zespołów i 425 uczestników. Liczebność zespołów nie była wielka, wynosiła bowiem średnio 7,7 osoby. Sprawność kształcenia obrazująca jako liczę uczestników rozpoczynających naukę w stosunku do kończących naukę, oceniano na poziomie 16%. Przy trzystopniowym systemie kształcenia, najwięcej uczestników I stopnia sprawności rolniczej kończyło udział w pracy zespołach po ukończeniu I lub II stopnia sprawności rolniczej. Tak więc z różnych względów gospodarczych i osobistych, dużo młodzieży wiejskiej nie kontynuowało dalszego kształcenia rolniczego. Liczbę zespołów i uczestników według lat i województw przedstawiono w tabeli 2.

Wiejskie organizacje młodzieżowe dbały o dalszy rozwój PR. W 1933 r. zarejestrowanych było 7419 zespołów i 61497 uczestników, by w 1938 r. osiągnąć stan 10863 zespołów i 83736 uczestników. Można więc określić tę sytuację jako masową w sensie zakresu oddziaływania. W układzie przestrzennym najwięcej zespołów i uczestników występowało w pow. lwowskim (1207 uczestników i 11007 uczestników), lubelskim (946 i 7000) i krakowskim (885 i 7020). Z kolei najmniej zespołów i uczestników zanotowano w woj. białostockim (337 i 2462), śląskim (372 i 2666) oraz stanisławowskim (445 i 4437).

Ciekawym zjawiskiem było, że w procesie kształcenia występowało wiele ogólnopolskich a także często lokalnych organizacji młodzieżowych. Przykładowo według danych Małego Rocznika Statystycznego z 1939 r. największy udział w powoływaniu zespołów PR miały następujące związki: Katolicki Związek Młó-

dzieży Męskiej i Żeńskiej – 3134 zespołów, Związek Młodej Wsi – 3297 zespołów, Związek Strzelecki – 2155 zespołów. Mniejszą liczbę zespołów powoływały lokalne związki, w tym Związek Młodzieży Wiejskiej RP-Wici – 296 zespołów, Małopolski Związek Młodzieży Ludowej – 201 zespołów, Silski Gospodar – 403 zespołów, Związek Młodzieży Ludowej – 52 (Mały Rocznik, 1938).

Tabela 2

Liczba zespołów i uczestników według lat, województw i stopni sprawności

Lata, Województwa	Liczba Instruk- torów PR	Rozpoczęło		Zakończyło wg stopnia sprawności rolniczej					
		Liczba zespołów	Liczba uczest- ników	I		II		III	
				Liczba zespołów	Liczba uczestników	Liczba zespołów	Liczba uczestników	Liczba zespołów	Liczba uczestników
1933	54	7419	61497	5387	39539	–	–	–	–
1934	75	7879	64892	5431	39168	461	2725	–	–
1935	102	8637	69557	5016	37441	1470	9017	310	1452
1936	154	8325	65394	4275	32431	1778	10668	596	2779
1937	197	9149	70935	4392	32680	1857	10833	890	4243
1938	210	10863	83736	5542	42711	2259	13316	1137	5200
Warszawskie	23	838	5727	471	3494	175	998	102	469
Łódzkie	16	756	5849	348	2418	154	848	62	269
Kieleckie	16	879	6688	420	3218	201	1153	106	490
Lubelskie	15	964	7001	503	3736	217	1197	127	506
Białostockie	9	337	2462	170	1304	54	290	43	163
Wileńskie	8	487	3589	279	2003	91	481	43	201
Nowogrodzkie	8	426	3088	255	1980	82	468	53	272
Poleskie	10	651	3890	402	2306	91	457	20	98
Wołyńskie	12	463	3493	209	1473	96	525	43	192
Poznańskie	7	786	5721	375	2672	174	978	90	406
Pomorskie	9	558	3737	254	1729	153	830	106	417
Śląskie	7	372	2666	178	1360	87	473	54	222
Krakowskie	17	885	7020	366	3117	242	1501	99	450
Lwowskie	26	1207	11007	493	4287	252	1769	140	769
Stanisławowskie	12	445	4437	311	2931	55	359	4	23
Tarnopolskie	15	809	7361	508	4683	135	989	45	253

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 1939, GUS, Warszawa 1939.

Przysposobienie rolnicze w okresie międzywojennym odegrało istotną rolę w zakresie przygotowania młodzieży wiejskiej do pracy w rolnictwie. Wskazy-

wało na znaczenie kształcenia i praktyki zawodowej, które wykonywano za pośrednictwem stosunkowo prostych zabiegów (poletek, demonstracji), ale które zawierało w sobie pierwiastek konkurencji. Do niewątpliwych walorów należy zaliczyć powszechność, która czyniła tę formę dostępną i możliwą do zrealizowania w warunkach wiejskich. Dzięki zespołom PR poważny odsetek młodzieży zetknął się po raz pierwszy z wiedzą rolniczą i konkursami rolniczymi.

4. Przeposobienie rolnicze w okresie powojennym

Bezpośrednio po wojnie wznowiono działalność przeposobienia rolniczego. Odbudowa tej formy pozaszkolnej oświaty rolniczej dokonywała się według wzorów zaczerpniętych z okresu międzywojennego. Poczynania działaczy młodzieżowych zwłaszcza ZMW Wici trafiły na podatny grunt. Młodzież wiejska samorzutnie przystąpiła do zakładania zespołów PR. Już w pierwszym roku po wojnie działało w kraju 3 907 zespołów, skupiających w swych szeregach 28 314 uczestników (Wieczorek, 1966).

Jednakże pojawiające się nowe tendencje w polityce rolnej spowodowały połączenie przeposobienia rolniczego z przeposobieniem wojskowym i utworzono nowy związek pod nazwą przeposobienia rolniczo-wojskowego (1947). Na przełomie lat 1948/49 przeposobienie rolniczo wojskowe (PRW) wchłonięte zostało przez Powszechną Organizację „Służba Polsce” i w ten sposób zatraciło swój pierwotny charakter.

Program realizowany w ramach „Służby Polsce” daleki był od klasycznego przeposobienia rolniczego, kładł bowiem nacisk na zespołowe formy działania, mające przygotować młodzież do kolektywnej pracy w rolnictwie (Wieczorek, 1966).

5. Przeposobienie rolnicze w świetle nowej polityki rolnej z 1956 r.

Nowa polityka rolna określona wspólną uchwałą Biura Politycznego KC PZPR i Prezydium NK ZSL ze stycznia 1957 r. stworzyło warunki do reaktywowania przeposobienia rolniczego. Opierająca się na tej przesłance Krajowa Narada Przedstawicieli ZMW, w październiku 1957 r. podjęła decyzję o reaktywowaniu pracy zespołów przeposobienia rolniczego. W ten sposób Związek Młodzieży Wiejskiej jako podstawowy element swojej działalności przyjął przeposobienie rolnicze, a ponadto wprowadził na trwałe do swego programu ten istotny składnik działalności o charakterze społeczno-gospodarczym.

Od samego początku przyjęto, że za rozwój zespołów PR odpowiedzialni będą trzej partnerzy, tj. Związek Młodzieży Wiejskiej, Związek Kółek Rolniczych i Mi-

nisterstwo Rolnictwa. Związek Młodzieży Wiejskiej w swej strukturze organizacyjnej powoływał Rady ds. Przynależności Rolniczej, które odpowiedzialne były za propagandową i organizacyjną stronę zespołów. W skład Rady ds. PR wchodziła przedstawicielstwo instytucji i organizacji rolniczych, zaś sekretarzem Rady był etatowy pracownik ZMW. Rada spełniała ważną funkcję koordynacyjną, obejmując wszystkie elementy funkcjonowania zespołów oraz przyczyniała się do prawidłowego rozwoju przynależności na danym terenie (Wawrzyniak, 1976).

Związek Kółek Rolniczych odpowiedzialny był za kadrowe zabezpieczenie pracy zespołów PR, poprzez powoływanie instruktorów PR oraz udostępnianie środków produkcji (nasion, nawozów mineralnych, materiału hodowlanego) do zakładania poletek i organizację konkursów hodowlanych. Z kolei Ministerstwo Rolnictwa czuwało nad stroną programową i jednocześnie spełniało nadzór pedagogiczny nad realizacją programów samokształceniowych. Ponadto udzielało dotacji celowych na zmniejszenie kosztów zakupu środków produkcji, niezbędnych do przeprowadzenia konkursów wśród młodzieży wiejskiej.

6. Założenia programowe przynależności rolniczej

Konstrukcja programów nauczania wyznaczona była faktem, że z wiedzą młodzież wiejska styka się po raz pierwszy. Zachodziła zatem potrzeba udostępnienia elementarnych i podstawowych wiadomości z dziedziny rolnictwa, traktując ten etap jako sposób zapoznawania się z dorobkiem nauki rolniczej. Drugim czynnikiem określającym strukturę programów nauczania był sposób zdobywania wiedzy rolniczej, który na ogół miał charakter samokształceniowy. Nie da się ukryć, że w ten sposób proponowano młodzieży najtrudniejszą formę kształcenia, ale jedyną do przyjęcia w warunkach rozproszenia terytorialnego oraz samej istoty idei PR. W tym układzie instruktor PR nie pełnił roli nauczyciela, lecz raczej organizatora zespołów, chociaż nie unikał pomocy w przyswajaniu niektórych trudniejszych partii materiału (Wawrzyniak, 1972).

W pierwszym okresie zespoły PR nie miały charakteru doskonalenia zawodowego, lecz były nośnikami pierwszej wiedzy zawodowej. Stąd programy nauczania PR były dostosowane do możliwości recepcyjnych młodzieży, określone poziomem wykształcenia, na ogół na poziomie podstawowym lub niepełnym podstawowym. Zazwyczaj programy wskazywały na potrzebę zapoznania się z podstawowymi wiadomościami z zakresu produkcji roślinnej (I stopień), produkcji zwierzęcej (II stopień) oraz niektórymi elementami organizacji gospodarstwa rolnego (III stopień).

W 1972 r. wprowadzono nowy program nauczania, w którym wprowadzono trzy warianty, w tym wariant A, który miał charakter ogólnorolniczy, wariant B -

rolniczo-hodowlany i wariant C – rolniczo-ogrodniczy. Nowy program powstał z myślą o zachodzących wówczas nowych zjawiskach w rolnictwie, jak specjalizacja czy kooperacja (Wawrzyniak, 1973).

Praca w zespołach trwała trzy lata i polegała na zdobywaniu sprawności rolniczej, przy czym dzieliła się na dwa okresy: jesienno-zimowy i wiosenno-letni. Okres jesienno-zimowym przeznaczony był na samokształcenie, przy czym organizatorem kształcenia był przodownik zespołu. Pierwszy rok przeznaczony był na konkursy z zakresu produkcji rolniczej, w których wybierano takie tematy jak: uprawa buraków cukrowych, ziemniaków, zbóż, kukurydzy, marchwi, roślin strączkowe lub innych roślin. Drugi stopień poświęcony był konkursom z zakresu produkcji zwierzęcej, w tym przeprowadzano odchów prosiąt, jagniąt, cieliczek, chów drobiu, itp. Uczestnicy PR dostawali dopłaty do zakupu materiału nasiennego lub hodowlanego. Trzeci z kolei rok był przeznaczony na ogół na poszerzenie wiedzy i na kontynuację drugiego roku.

Do celów konkursowych korzystano z gospodarstw rodziców, na których wydzielano poletka na ogół 1 arowe, gdzie na zasadzie kontrastu lub przeciwieństwa starano się wydobyć walory nowej technologii bądź nowych odmian, gatunków, środków produkcji, itp. Najciekawsze efekty starano się przedstawić na lokalnych wystawach rolniczych, zaś uczestników honorowano dyplomami lub nagrodami rzeczowymi (Wawrzyniak, 1976).

W 1960 r. wprowadzono egzaminy państwowe dla uczestników III stopnia sprawności rolniczej. Egzamin państwowy mógł zdać uczestnik, który legitymował się świadectwem ukończenia szkoły podstawowej. Po zdaniu egzaminu absolwent posiadał takie same uprawnienia, jak absolwenci szkół przysposobienia rolniczego lub zasadniczych szkół rolniczych.

Od 1972 r. integralną częścią programu PR stały się kursy traktorzystów dla chłopców oraz kursy z zakresu organizacji gospodarstwa domowego i żywienia rodziny dla dziewcząt. Ukończenie wyżej wymienionych kursów w zasadzie miało charakter obligatoryjny, przez co podnoszono atrakcyjność pracy w zespołach PR. Kursy traktorowe organizowano zazwyczaj w spółdzielniach kółek rolniczych, międzykółkowych bazach rolniczych, państwowych ośrodkach maszynowych, szkołach rolniczych i innych ośrodkach. Z kolei dla dziewcząt kursy organizowano przykładowo w ośrodkach Nowoczesna Gospodyni, Praktyczna Pani, Klubach Rolnika czy w świetlicach wiejskich. Dla uczestników PR zaczęto wydawać czasopisma fachowe jak Młody Rolnik – Przysposobienie Rolnicze, Traktorzysta, Agrochemia, Plon i inne.

7. Opiekunowie zespołów przysposobienia rolniczego

Zespoły o charakterze samokształceniowym wymagały powołania organizatora tych poczynań, który z jednej strony koordynował pracę uczestników, z drugiej zaś był pomocnikiem i łącznikiem między zespołem a instruktorem PR. Rolę tę początkowo powierzano jednemu z uczestników, który charakteryzował się postawą przywódczą. Okazało się, że nie zawsze stawiane przed nim zadanie było właściwie wykonywane. Zaczęto sięgać do osób, które mogły wykazać się wyższą skutecznością oddziaływania. Przykładowo w 1975 r. na stan 9878 zespołów PR, opiekunów zewnętrznych miało 5639 zespołów, co stanowiło 57,1%. Opiekunowie rekrutowali się głównie spośród gminnej (gromadzkiej) służby rolnej (80,5%), nauczycieli szkół rolniczych (3,5%) oraz doświadczonych rolników (11,5%). Ponadto w skali kraju działały 782 punkty konsultacyjne, zorganizowane głównie na bazie szkół rolniczych. Uczestnicy zobowiązani byli do przysyłania okresowych prac kontrolnych, które obrazowały postęp w przyswajaniu wiedzy rolniczej (Wawrzyniak, 1976).

8. Zespoły przysposobienia rolniczego pod względem liczbowym

W pierwszym okresie 1957 r. zespoły PR powstawały niemal żywiołowo, bez ingerencji czynników zewnętrznych. Ruch ten przybrał początkowo charakter masowy, przekraczający znacznie oczekiwania organizatorów. W powiatowych związkach kółek rolniczych zaczęto powoływać instruktorów PR, których rola polegała na rejestracji nowo zakładanych zespołów, udzielania im wytycznych jak ma wyglądać praca zespołów, dostarczanie zeszytów pracy zespołów, dzienników i niektórych materiałów konkursowych.

W 1957 r. zanotowano 1297 zespołów i 12 807 uczestników, po roku liczba zespołów wzrosła do 9837, z liczbą uczestników na poziomie 84 459 osób. Dalszy rozwój przysposobienia rolniczego obrazuje tabela 3.

Omawiając na przykładzie z 1968 r. liczbę zespołów i uczestników w układzie województw warto wskazać, że największy udział młodzieży wiejskiej w pracy przysposobienia rolniczego zanotowano w woj. łódzkim (1518 zespołów i 15 226 uczestników), warszawskim (1376 i 16 335) oraz w woj. lubelskim (1207 i 10 986). Na drugim biegunie mamy województwa o mniejszym udziale tych form kształcenia, w tym woj. szczecińskie (288 i 3 103), opolskim (368 i 3 739) oraz zielonogórskim (382 i 4 023).

Po pierwszym okresie entuzjazmu, zapal wśród młodzieży zaczął spadać. Okazało się, że samokształcenie proponowane młodzieży nieprzygotowanej do takiej formy kształcenia, stanowi istotny hamulec kształcenia młodzieży wiejskiej. Rów-

niez poletka konkursowe zakładane przy wkładzie finansowym czy rzeczowym związków kółek rolniczych nie okazały się atrakcyjną formą rywalizacji. Pojawiły się szkoły przysposobienia rolniczego oraz rolnicze szkoły zawodowe, które w systemie szkolnym i przy dwuletnim okresie kształcenia, okazały się mniej uciążliwe w stosunku do samokształcenia.

Tabela 3

Liczba zespołów i uczestników według lat, województw i stopni sprawności

Lata Województwa	Zespoły				Uczestnicy zespołów				Absolwenci po egzaminie państwowym
	Ogółem	Stopnie			Ogółem	Stopnia			
		I	II	III		I	II	III	
1960	12 990	6150	3691	3149	109 197	56 657	30 964	21 576	—
1965	13 857	5652	4521	3684	129 056	56 912	42 952	29 192	10 089
1966	14 127	5512	4757	3858	135 243	56 301	45 166	33 776	13 985
1967	13 880	5196	4491	4193	137 502	54 971	45 762	36 769	19 208
1968	13 460	5461	4183	3816	134 844	56 014	43 337	35 493	20 952
1969	13 236	4954	4274	4008	144 748	56 247	48 350	40 151	23 164
Białostockie	926	339	291	296	11127	4334	3481	3312	2650
Bydgoskie	630	249	206	175	8322	3184	2910	2228	1301
Gdańskie	469	194	135	140	5076	2269	1546	1261	893
Katowickie	531	171	188	172	6280	2044	2346	1890	978
Kieleckie	1057	395	339	323	12828	4950	4151	3727	1542
Koszalińskie	415	157	135	123	4507	1819	1432	1256	1008
Krakowskie	1047	392	342	313	9221	3744	3114	2363	1630
Lubelskie	1207	456	409	342	10986	4231	3792	2963	1749
Łódzkie	1518	533	496	489	15226	5329	5354	4543	2525
Olsztyńskie	569	246	185	138	6263	2883	1985	1395	604
Opolskie	368	131	96	141	3739	1412	998	1329	981
Poznańskie	737	290	246	201	10129	3988	3450	2691	1850
Rzeszowskie	1014	354	339	321	10515	3705	3703	3107	1551
Szczecińskie	288	124	85	79	3103	1349	1011	743	423
Warszawskie	1376	503	442	431	16335	6511	5444	4380	1838
Wrocławskie	702	253	224	225	7068	2594	2397	2077	1131
Zielonogórskie	382	167	116	99	4023	1901	1236	886	510

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 1971, GUS, Warszawa 1971.

W późniejszych latach stan zespołów przysposobienia rolniczego w ujęciu statystycznym przestano przedstawiać. W 1975 r. osiągnięto stan 9 878 zespołów i 111 398 uczestników, który w następnych latach ulegał stopniowemu zanikowi (Wawrzyniak, 1976).

Ważną rolę w ograniczaniu zasięgu oddziaływania przysposobienia rolniczego odegrały zmiany w administracyjnym podziale kraju. W 1973 r. powstały gminy w miejsce gromad, zaś w 1975 r. wyłoniono 49 województw, co przyczyniło się do likwidacji powiatów. Przestały funkcjonować powiatowe związki kółek rolniczych, które zatrudniały instruktorów PR. W 1975 r. działalność zespołów przysposobienia rolniczego przekazano pod nadzór wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego.

9. Instruktorzy przysposobienia rolniczego

Instruktorzy przysposobienia rolniczego zatrudnieni byli w powiatowych związkach kółek rolniczych i odpowiedzialni byli za rozwój zespołów PR na terenie powiatu. Z tytułu sprawowanej funkcji wchodził w skład Powiatowych Rad ds. Przysposobienia Rolniczego przy powiatowych zarządach Związku Młodzieży Wiejskiej.

Do zakresu działania instruktorów PR należało:

- sprawowanie opieki nad zespołami PR,
- wybór przodowników zespołu PR,
- ustalanie harmonogramu pracy zespołów PR,
- przeprowadzanie zebrań szkoleniowych,
- kontrola przebiegu prac konkursowych w gospodarstwach uczestników,
- organizowanie wystaw i konkursów rolniczych,
- składanie sprawozdanie z prac zespołów.

Instruktor PR ze środków powiatowych związków kółek rolniczych zaopatrywał zespoły w pomoce szkoleniowe, materiał siewny i hodowlany związany z demonstracjami. W 1970 r. zatrudnionych było 317 powiatowych instruktorów przysposobienia rolniczego (Wawrzyniak, 1976).

10. Szkoły przysposobienia rolniczego

Na podstawie uchwały Rady Ministrów z 1957 r. powołano szkoły przysposobienia rolniczego. Celem szkół było przygotowanie młodzieży do pracy w rolnictwie oraz podnoszenia poziomu kulturalnego (Uchwała, 1957). Zadaniem szkół przysposobienia rolniczego było upowszechnienie nauczania rolnictwa, a w szczególności dostarczenie młodzieży męskiej i żeńskiej podstawowych wiadomości ogólnych, przyrodniczych i rolniczych niezbędnych do pracy w gospodarstwach rol-

nych. Tworzone szkoły stanowiły masową formę podstawowego kształcenia i dokształcania rolniczego młodzieży wiejskiej pracującej w rolnictwie. Jako szkoły środowiskowe, tworzone były na bazie szkół podstawowych, ogólnokształcących, zawodowych lub rolniczych. Sieć szkół ustalał Minister Oświaty w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa oraz z zainteresowanymi prezydiami rad narodowych (Uchwała, 1957).

W szkołach przysposobienia rolniczego zajęcia miały charakter dwustopniowy. W okresie jesienno-zimowym trwającym od listopada do marca, lekcje w szkołach odbywały się według określonego programu nauczania. Natomiast w okresie od kwietnia do października, uczniowie odbywali praktyki w gospodarstwach rodzinnych, poprzez które zmierzali do rozszerzenia i pogłębienia nauki szkolnej w drodze przydzielenia im odpowiednich zadań praktycznych, połączone z instruktażem przez nauczyciela zawodu. Do szkół przysposobienia rolniczego przyjmowano młodzież, która nie podlegała obowiązkowi uczęszczania do szkoły podstawowej (mieli ukończone 7 klas szkoły podstawowej). Dodatkowym warunkiem była praca uczniów w gospodarstwie rodzinnym.

Nauka w szkołach trwała dwa lata, podczas których odbywano zajęcia z przedmiotów ogólnorolniczych i ogólnokształcących. Wśród przedmiotów ogólnorolniczych realizowano następujące: uprawa roślin, chów zwierząt i organizacja gospodarstw. Wśród przedmiotów ogólnokształcących: język polski, matematyka, fizyka i chemia. Plan nauczania obejmował ogółem 400 godzin nauki teoretycznej, z tego 240 godzin na przedmioty zawodowe i 160 godzin na przedmioty ogólnokształcące. W kolejnych latach (1964) rozszerzono treści programowe o nowe przedmioty (mechanizacja rolnictwa, ogrodnictwo) oraz podniesiono liczbę zajęć dydaktycznych do 1011 godzin, wśród których znalazły się przedmioty pomocnicze (WF, zajęcia świetlicowe).

Podstawowe praktyki rolnicze odbywano w gospodarstwach rodziców, które przebiegały pod nadzorem nauczyciela zawodu. Tego typu kształcenie pozwalało łączyć teorię zdobytą w okresie jesienno-zimowym z praktykami stosowanymi w gospodarstwie rodzinnym w okresie wiosenno-letnim. Tak więc celem kształcenia było zdobycie zawodu rolnika, które miało odbywać się bez odrywania uczniów od pracy w gospodarstwie rolnym.

Dodatkowo w zakresie praktyk zobowiązano uczniów do:

- pomocy w realizacji programu agrominimum przewidzianych dla poszczególnych sołectw i gromad,
- udziału we wprowadzaniu postępu rolniczego poprzez organizowanie pokazów, demonstracji, konkursów i wystaw rolniczych,
- uczestniczenia w szkoleniach rolniczych przewidzianych dla samodzielnych rolników,

- współpracy z gromadzką (gminną) służbą rolną w zakresie upowszechniania praktyk rolniczych.

Powstanie sieci szkół miało znaczenie wobec wymogu posiadania kwalifikacji rolniczych przez spadkobiercę i nabywcę nieruchomości rolnej (Ustawa, 1957). W systemie kształcenia szkoły przysposobienia rolniczego stanowiły odrębną jednostkę organizacyjną. Sieć szkół ustalało Ministerstwo Oświaty w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa oraz z zainteresowanymi prezydiami wojewódzkich rad narodowych.

Ustawą z 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, nadano szkołom przysposobienia rolniczego wyższą rangę, poprzez zrównanie ich statusu z rolniczymi szkołami zawodowymi. Według ustawy, celem szkoły było zapewnienie młodzieży wiejskiej podstawowej wiedzy agro- i zootechnicznej oraz umiejętności posługiwania się nowoczesnymi narzędziami pracy w rolnictwie. Z ustawy wynika, że nauka w szkołach trwa 2 lata, a naukę na poziomie zawodowym można wprowadzić jako obowiązkowy dla osób pozostających w wieku do 18 roku życia. Udogodnieniem było, że dla osób nie posiadających pełnego wykształcenia podstawowego i będących w wieku powyżej 16 roku życia, istniała możliwość uzupełnienia wykształcenia poprzez zorganizowanie specjalnych klas w zakresie szkoły podstawowej (Ustawa, 1961).

Szkoły przysposobienia rolniczego jako typ szkół środowiskowych o charakterze masowym, rozwijały się w szybkim tempie. W roku szkolnym 1957/58 zanotowano 52 szkół z liczbą uczniów na poziomie 1087 osób. W 1967/68 r. liczba szkół wzrosła do 205, zaś liczba uczniów do 4 233 osób. W omawianym okresie zanotowano 21 641 absolwentów.

Szkoły przysposobienia rolniczego znalazły sobie w środowisku wiejskim trwałą pozycję, bo w roku szkolnym 1980/81 zanotowano 315 szkół, z 995 oddziałami, które obejmowały 31 604 uczniów, w tym 19 853 kobiet. W omawianym roku zanotowano 10748 absolwentów, w tym 6 727 kobiet (Rocznik Statystyczny, 1981).

Na podstawie uchwały Rady Ministrów z 1981 r. szkoły przysposobienia rolniczego zostały zlikwidowane (Uchwała, 1981).

11. Uwagi końcowe

W opracowaniu przedstawiono ważny okres historii oświaty rolniczej, który wniósł określony wkład w szerzenie wiedzy i upowszechnianiu postępu rolniczego. Co prawda przysposobienie rolnicze swoim charakterem reprezentowało najniższy szczebel w strukturze oświaty rolniczej, to jednak występowanie tych form w środowisku wiejskim przyniosło szereg pozytywnych zjawisk. Po pierw-

sze uświadomiło młodzieży wiejskiej, że poprzez sięganie po książki, czasopisma czy inne środki przekazu, można wprowadzić zmiany we własnym gospodarstwie. Natomiast poprzez konkursy, demonstracje lub pokazy, można było rzeczywiście osiągnąć wyższe wyniki produkcyjne.

Szkolne i pozaszkolne przysposobienie rolnicze chociaż w wymiarze formalnym miało charakter powszechny czy wręcz masowy, to w rzeczywistości obejmowały mały odsetek młodzieży wiejskiej na obszarach wiejskich. Świadomość potrzeby kształcenia pozostawała na niskim poziomie.

Zespoły przysposobienia rolniczego funkcjonowały w zasadzie w latach 1920-1975, gdyż po tym okresie zanotowano stopniowe zanikanie tej formy działalności. Przekazanie zespołów PR wojewódzkim ośrodkom postępu rolniczego, przy braku ważnego ogniwa jakim były powiaty, okazało się zadaniem trudnym. Próbowano wprowadzić inne formy aktywności młodzieży wiejskiej w postaci Zespołów Młodych Rolników, lecz w nowej rzeczywistości nie znalazły większego uznania.

Absolwenci szkół czy zespołów przysposobienia rolniczego zyskali na znaczeniu po wprowadzeniu ustawy z 1957 r. o obrocie nieruchomościami rolnymi, która wprowadziła obowiązek posiadania kwalifikacji praktycznych lub teoretycznych przy nabywaniu nieruchomości. Stąd w 1960 r. wprowadzono egzaminy państwowe dla uczestników III stopnia sprawności rolniczej. Według ustawy z 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego przyjęto zasadę, że prowadzenie gospodarstwa rolnego może odbywać się przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach, w tym posługiwanie się świadectwem ukończenia zespołu przysposobienia rolniczego (Ustawa, 2003). Według rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 2012 r. absolwenci zespołów przysposobienia rolniczego mają uprawnienia do dziedziczenia gospodarstwa rolnego oraz do korzystania ze środków wsparcia finansowego w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (Rozporządzenie, 2012).

Znaczenie świadectwa szkół przysposobienia rolniczego i zespołów PR jest honorowane do dnia dzisiejszego.

LITERATURA

1. Mikułowski-Pomorski, J., Kobyliński, Z., (1931). *Czym jest PR*, Nakład własny, Warszawa.
2. Mały Rocznik Statystyczny. (1938). GUS, Warszawa.
3. Mały Rocznik Statystyczny. (1939). GUS, Warszawa.
4. Rocznik Statystyczny Rolnictwa. (1971). GUS, Warszawa.
5. Rocznik Statystyczny. (1981). GUS, Warszawa.
6. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie kwalifikacji rolniczych posiadanych przez osoby wykonujące działalność rolniczą.

7. Szewczyk, S. (1938). *Przysposobienie rolnicze w pow. kutnowskim*, PINGW, Warszawa.
8. Wawrzyniak, B. (1972). Program pozaszkolnego przysposobienia rolniczego młodzieży wiejskiej, Koncepcja i organizacja, *Młody Rolnik*, 50-51.
9. Wawrzyniak, B. (1973). Nowy program nauki zawodu w zespołach przysposobienia rolniczego, *Nowe Rolnictwo*, 20.
10. Wawrzyniak, B. (1976). 50 lat przysposobienia rolniczego Polsce (1926-1976), *Nowe Rolnictwo*, 17.
11. Wieczorek, T. (1969). *Geneza przysposobienia rolniczego w Polsce*, LSW, Warszawa.
12. Wieczorek, T. (1966). *Oświatowe funkcje przysposobienia rolniczego*, PWN, Warszawa.
13. Uchwała nr 17 Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 1957 r. w sprawie organizacji szkół przysposobienia rolniczego.
14. Uchwała nr 233 Rady Ministrów z dnia 6 listopada 1981 r. w sprawie utraty mocy obowiązującej niektórych uchwał Rady Ministrów i jej organów, ogłoszonych w Monitorze Polskim.
15. Ustawa z dnia 9 lipca 1920 r. o ludowych szkołach rolniczych.
16. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa.
17. Ustawa z dnia 13 lipca 1957 r. o obrocie nieruchomościami rolnymi.
18. Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania.
19. Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego.